Parakh
Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan) Vol: 7
Jan. -June 2022, pp

ਪਾਰਖਿ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਭਿਾਗ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਤਿ
ਮਹਲਿਾ ਯੂਨੀਵਰਸਟਿੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਸਿਤਾਨ)
ਲਈ: 7, ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ 2022, ਪੰਨੇ

ਡਾ. ਪਰਲਮੰਦਰ ਲਸੰਘ

ਅਣਗੌਲਆਿ ਸ਼ਾਇਰ – ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਲਹਿਮਿੀ

(ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਲਿਹੰਦੇ ਪੰਿਬ ਦੇ ਪਰਸੰਗ ਵ ਿੱਚ)

Abstract

17ਵੀਂ ਤੋਂ 19ਵੀਂ ਦਿੀ ਦਾ ਮਿਾਂ ਪ੍ਿੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ੁਨਿਸਰਿੀ ਕਾਲ ਸਰਿਾਂ ੈਿ। ਇਨਿਾਂ ਸਿਮਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਿੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਕਬੂਲ ੂਫ਼ੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੌਿੱਕਿਾਰਾਂ ਆਪ੍ਣੀ ਿਾਜ਼ਰੀ ਲਗਵਾਈ। ਪ੍ਿੰਜਾਬੀ ਵ ਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਸਕੌਿੱਸਿਆਂ ਲਈ ਸਵਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰਿੀ ੈਿ। ਇਨਿਾਂ ਸਕੌਿੱਕਿਾਰਾਂ ਵ ਿੱਚ ਇਿੱਕ ਚਮਕਦਾ ਨਾਂ ਮੀਆਂ ਮੁਿੱਦਮ ਬਖ਼ਸ਼ ੋਰਿਾਂ ਦਾ ੈਿ। ਉਨਿਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿਾਂ ਦੀ ਇਿੱਨੀ ਲਿੰਮੀ ਸਗਣਤੀ ਉਨਿਾਂ ਨੂਿੰ ਪ੍ਿੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿੱਡੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵ ਿੱਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕਰਦੀ ੈਿ।

ਪ੍ਾਸਕਤਿਾਨ ਦੇ ਅਦਬਕਾਰ ਅਲਤਾਫ਼ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਆਦਿੇ ਨਿ ਸਕ,

> "ਅੱਜ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਪ੍ਸਲਿਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਨੱਕੇ ਸਜੇਂ ਸਪ੍ੰਡ ਵ ੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਪ੍ੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੀ ਭਿ ਥੀ ਵੱਡੀ ਮਨਿਵੀ ਸਲੀ-ਫ਼ੈਿਲ ਮਲੈਕ। ਰੱਬ ਨੇ ਇਿ ਸਕਤਾਬ ਨੂੰ ਸਜ਼ੰਦਾ ਸਕਤਾਬਾਂ ਵ ੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਦੱਤਾ।.... ਪ੍ਾੜਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਲਮਾਂ ਪ੍ੜਹਕੇ ਮੁਲਿਮਾਨ ੋਏ ਨੇ ਤੇ ਫ਼ੈਿਲ ਮਲੂਕ ਪ੍ੜਹਕੇ ਮੋਮਨ ਬਣੇ ਨੇ।"(1)

ਧਰਮ ਪ੍ਾਲ ਸਿੰਗਲ ਅਨੁਿਾਰ ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1246 ਸਜਰੀ ਅਤੇ 1826 ਈਵੀ ਿੰਨ ਵ ੱਚ ਝਿਹੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਜ਼ਲਹਾ ਮੀਰਪੁਰ, ਸਰਆਤਿ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵ ੱਚ ੋਇਆ। (2) ਉਿਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸਜਲਿਮ' ਤਖ਼ੱਲੁਿ ਨਾਲ਼ ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਜਲਿਮੀ ਆਿ ਕੇ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ੈ। ਉਿਨਾਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ (17 ਰਚਨਾਵਾਂ), ਪ੍ਰ ਉਿਨਾਂ ਸਵਚੋਂ ਬੁਿਤੀਆਂ ਜਾਂ ਤੇ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਅਣਛਪ੍ੀਆਂ ਰਸਿ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਿਨਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਪ੍ਾਿ ਨਿ। ਉਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿਾਂ ਸਵਚੋਂ ਫ਼ੈਿਲ ਮਲੂਕ, ਿੀਿ ਪ੍ੁੰਨੂੰ, ੋਿੰਣੀ ਮੀਂਵਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ੋਰ ਸਕਤਾਬ ਿਿਲ ਨੀਂ ੈ। ਧਰਮ ਪ੍ਾਲ ਸਿੰਗਲ ੋਰਾਂ ਆਪ੍ਣੀ ਸਕਤਾਬ ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼-ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਵ ੱਚ ਬੁਿਤ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਫ਼ੈਿਲ ਮਲੂਕ, ੋਿੰਣੀ ਮੀਂਵਾਲ, ਕੀਦਾ ਬਰਦਾ ਅਤੇ ਨੌਰੰਸਿਗ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਕਾਪ੍ੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਉਿਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਾਠ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਕਰ ਆਪ੍ਣੀ ਸਕਤਾਬ ਵ ੱਚ ਛਾਸਪ੍ਆ ੈ। ਉਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਿ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿ:-

1) ਸਕੱਿਾ ੋਿੰਣੀ ਮੀਂਵਾਲ 2) ਤੁਿਫ਼ਾ ਮੀਰਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਗੌਸਿ-ਆਜ਼ਮ 3) ਤੁਿਫ਼ਾ ਰੂਲੀਆ ਮੁਅਜਜ਼ਾਤ ਜਨਾਬ ਰਿਵਰ ਕਾਇਨਾਤ 4) ਸਕੱਿਾ ਸ਼ੇਖ਼ ਨਿਆਨ 5) ਸ਼ੀਰੀ ਫਸਰਆਦ 6) ਨੌਰੰਸਿਗ ਸਆਲ (ਨੌਰੰਸਿਗ ਇਸ਼ਕ) 7) ਖ਼ਿੀ ਖ਼ਵਾਿਿ 8) ਸਮਰਜ਼ਾ ਸਿਬਾਂ 9) ਸ਼ਾਿ ਮਨੂਿਰ 10)

ਦਿਾਇਤੁਲ ਮੁਲਿਮੀਨ 11) ਗੁਲਜ਼ਾਸਰ ਫਕਰ 12) ਤਜ਼ਕਰਾ ਤਿਮੀ 13) ਿਿਰਫ਼ੀ ਿੀਿ ਪ੍ੁੰਨੂੰ 14) ਿਿਰਫ਼ੀ ਿੀਰ ਰਾਂਝਾ 15) ਫ਼ੈਿਲ ਮਲੂਕ ਬਦੀ ਜਮਾਲ 16) ਸ਼ਰਹਾ ਕੀਦਾ ਬਰਦਾ 17) ਪ੍ੰਜ ਗੰਜ ਵਗੈਰਾ। (3)

ਵਿਾਸਲਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਮੀਆਂ ਸਿਬ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਆਪ੍ਣੇ ਸਪ੍ਤਾ ਪ੍ਾੋਂ ਿਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਫਰ ਉਿਨਾਂ ਨੂੰ ਿੰਵਾਲ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਵੱ ਬਕਾਇਦਾ ਮਦਰੱਿ ਭੇਸਜਆ ਸਗਆ ਸਜੱਥੇ ਿਿਫ਼ਜ਼ ਨਾਸਿਰਦੀਨ ਿਿਬ ਤੋਂ ਉਿਨਾਂ ਆਪ੍ਣੀ ਮੁਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਿਿਲ ਕੀਤੀ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਿੀ ਿੂਫ਼ੀ-ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਿੀ ਅਤੇ ਇਿ ਕਾਦਰੀ ਸਲਿਸਲੇ ਨਾਲ਼ ਿੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਨਿ। ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਦੱਿਦੇ ਨਿ ਸਕ, "ਇਨਹਾਂ ਦੇ ਸਪ੍ਉ ਪ੍ੀਰ ਗਾਜ਼ੀ ਕਲੰਦਰ ਉਰਫ਼ ਪ੍ੀਰ ਦਮੜੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਨਿ, ਕਾਦਰੀ ਸਲਿਸਲੇ 'ਚੋਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਲਿੀਫ਼ਾ ਜ਼ਿਰਤ ਉਮਰ ਫਾਰੂਕ ਦੀ ਲੜਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿ।"4 ਆਪ੍ਣੇ ਸਪ੍ਤਾ ਦੇ ਗੱਦੀ ਮੀਆਂ ਸਿਬ ਨੂੰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਿਨਾਂ ਆਪ੍ਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਾਲਾ ਦੇ ਇਿ ਤੋਂ ਿਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਦੱਤਾ।

ਮਨੌਤ ੈ ਸਕ ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ੋਰਾਂ ਆਪ੍ਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪ੍ਾਉਣ ਲਈ ਖ਼ਿਤ ਤਪ੍ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਿਰੀ, ਬਾਤਨੀ ਇਲਮ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤੀ ਲਈ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਿੰਡਾਂ ੋਿ ਤੇ ਕੰਧਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੈਅ ਕਰ ਆਪ੍ਣੇ ਮਿਕਾਲੀ ਫੁਕਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਲੇ ਅਤੇ ਸਗਆਨ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤੀ ਕਰਨ ਵ ੱਚ ਕੋਈ ਉਜਰ ਨੀਂ ਕੀਤਾ।

ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਿਾਈ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਿੰਮਦ ਪ੍ਲੇਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਲਿੀਫ਼ਾ ਨਿ। ਿਾਈ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਿੰਮਦ ਬਾਬਾ ਬੱਦੂ ਸ਼ਾਿ ਅਬਦਾਲ ਦੇ। ਇਿ ਜਿੀ ਬੱਗਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿਦਕ ਦਰਕਾਲੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਉਿ (ਐਨ ਗੋਜਰਿਾਨ) ਜ਼ਿਰਤ ਰਮਜ਼ੀ ਕਲੰਦਰ ਪ੍ੀਰ ਦਮੜੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਲਿੀਫਾ ਨਿ। ਦਰਬਾਰ ਵ ੱਚ ਮੀਆਂ

ਸਿਬਿ ਨੇ 14 ਵਰਹੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਆਪ੍ ਪ੍ੀਰ ਦਮੜੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਯਿਦ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਜੀਲਾਨੀ ਦੇ ਕੀਂਦੇ ਪ੍ੜਹਦੇ ਨੀਂ ਥੱਕਦੇ ਨਿ।

ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਭਿ ਤੋਂ ਪ੍ਸਲਿਆਂ ਸਕੱਿ 'ਿਨੀ ਮੀਂਵਾਲ' ਸਲਸਿਆ। ਉਨਿਾਂ ਆਪ੍ਣੇ ਸਕੱਿ ਵਿੱਚ ਇਿ ਸਕੱਿ ਦੇ ਪ੍ਸਲਿ ਰਚਣਸਿਰਆਂ ਦਾ ਸਜ਼ਕਰ ਵੀ ਸਨਮਰਤਾ ਸਿਤਿ ਕੀਤਾ ੈ-

ਮਾਸਲਕ ਮੁਲ ਿਨਿ ਦਾ ਸਿਫ਼ਜ਼ ਬਰੁਰਿਦਾਰ,

ਦੂਜਾ ਸਿਸ਼ਮ ਸ਼ਾਿ ਿੀ ਵਿੱਚ ਮੁਲਕ ਇਸਸ਼ਾਰਿ।

ਫੇਰ ਵਲਾਇਤ ਸਸ਼ਅਰ ਦੀ ਲੈ ਲਈ ਅਸਮਿਦਯਾਰ,

ਕਾਦਰ ਯਾਰ ਮੁਮਿਦਾ ਕੀਤੀ ਛੇਕੜਵਾਰ।

ਸ਼ਾਇਰ ਭਲੇ ਜਿਨਿ ਤੇ ਕਰ ਕਰ ਗਏ ਿਨਿ,

ਲਅਲ ਜਵਾਰਿ ਸਿਰਆਂ ਛੱਡੇ ਦਰ ਅੱਦਿਨ।

ਬਾਰਾਂ ੈਂ ਸਤਰਿੱਤਿਰੀ ਸਜਿਰੀ ਅੰਦਿਰ ਿਨਿ,

ਰਸਮਿਤ ਮੇਰੇ ਪ੍ੀਰ ਦੀ ਕੀਤਾ ਬਿਜ਼ ਚੱਮਿਨ। (3)

ਿਨਿ ਨਾ ਰਸਿਆ ਰਸਿ ਸਗਆ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਿਬਿ,

ਨਾ ਕਿੀ ਨਾ ਮਜਸਲਿ ਨਾ ਉਿ ਮੱਟਿ ਸ਼ਰਾਬ।

ਗੱਿ ਕਲਵੰਤਿ ਨਾ ਦਾਰੀਏ ਨਾ ਉਿ ਤਾਰ ਰਬਾਬ,

ਪ੍ੀਉ ਸ਼ਰਾਬ ਮੁਮਿਦਾ ਲੱਦਿ ਗਏ ਅਿਬਿ।

ਵਾਸਰਿ ਸ਼ਾਿ ਨੇ ਆਪ੍ਣਾ ਸਕੱਿ ਵੀ ਯਾਰਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਸਲਸਿਆ ਅਤੇ ਇੱਿ ੀ ਮੀਆਂ ਸਿਬਿ ਵੀ ਦੱਿਦੇ ਨਿ ਸਕ ਉਨਿਾਂ ਇਿ ਸਕੱਿ ਆਪ੍ਣੇ ਯਾਰ ਿੱਨੇ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਸਲਸਿਆ ੈ-

ਬਾਇਿ ਇਿ ਤਨਿਿਫ਼ ਦਾ ੈ ੀ ਸਕਿ ਜਵਾਨ,

ਿਰਿਜ ਿਰਿਤ ਿਰਿਮਾ ਸਜਉਂਕਰ ਸ਼ੇਰ ਯਯਾਨ।

ਿੱਨਾ ਮੁਕਿਮ ਬਦਨ ਉਿ ਸਜਉਂ ਿੀਮੀ ਨਿਦਾਨ,

ਨਿੀ ਡਰਨ ਮੁਮਿਦਾ ਮਿਲਾ ਦੇਿ ਮੈਦਾਨ।

ਦਿਾ ਸਭਿੰਨੀ ਕਤੂਿਰੀਓਂ ਬੁਿੰਬਿਲ ਜੇਿੀ ਝਿੰਡ,

ਸਮਯਰਗਾਂ ਵਾਂਗਣ ਅੱਿੀਆਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗਣ ਡਿੰਡ।

ਮੇਰੀ ਉਿ ਗਿੰਗ ਦੋਿਤਿੀ ਆਿੀ ਪੈਂਦ ਕਮਾਲ,

ਗਾਿ ਬਗਾਿ ਫਕੀਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰੇ ਉਿ ਨਾਲ।

ਿਨਿੇ ਸਕੱਿੀ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਉਿਨੂੰਿ ਰੀਝ ਦਿਾ,

ਗੱਲਿ ਕੌਂ ਕੋਈ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਆਿੌਂ ਲਾ ਦਿਾ।

ਵਾਂਗਣ ਕਾਦਰ ਯਾਰ ਦੇ ਿੌਂਣੀ ਨਾਲ ਅਦਾ,

ਦਿਾ ਮੁਿੰਮਿਦ ਯਾਰ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮ ਕਰਨ ਅਦਾ।

ਸਕੱਿਿਾ 'ਿੈਫੁਲ ਮਲੂਕ' ਦਾ ਨੀਂਿ 'ਅਲਫ਼-ਲੈਲਾ' ਦੀ ਇੱਕਿ ਕਿਾਣੀ ਿੈ। ਇਿ ਸਕੱਿਿਾ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਗਿ ਸ਼ਾਿੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵ ੱਿਚ 'ਿੂਿ ਅਫ਼ਜ਼ਾ' ਦੇ ਨਾਮ ਿੇਠ ਸਵਚਰਦਾ ਸਰਗਿ। ਸਬਰਸਟਸ਼ ਸਮਊਜ਼ੀਅਮ ਲੰਡਨ ਸਵੱਿ ਇਿਦਿੇ ਚਾਰ ਰਿਿੜੇ ਪ੍ਏ ਨਿ। ਸਜਨਿਾਂ ਸਵਚੋਂ ਇੱਕਿ ਦਾ ਰਿਿੜਾ ਿੈਂਟਰਲ ਟਿੇਟ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਪ੍ਸਟਆਲਾ ਸਵੱਿ ਵੀ ਸਪ੍ਆ ਿੈ –

1) ਸਕੱਿਿਾ ਿੈਫ਼-ਉਲ-ਮਲੂਕ 2) ਸਕੱਿਿਾ ਗੁਲੀਜ਼ਾ ਿਨੋਬਰ 3) ਸਕੱਿਿਾ ਜ਼ਿਾਰ ਗੁਿ ਵ ਬਾਦਸ਼ਾਸਿ ਸਮਰਿ 4) ਮੁਤਿਰਿ ਸਕੱਿਿਾ ਿੈਫ਼-ਮਲੂਕ (ਨਾ-ਤਮਾਮ) (4)

ਮੱਿਸਨਆ ਜਾਂਦਾ ਿੈ ਸਕ ਇਿ ਸਕੱਿਿਾ ਪ੍ੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਿੀ ਅਤੇ ਸਬਰਸਟਸ਼ ਸਮਊਜ਼ੀਅਮ ਦੇ ਰਿਸੜਆਂ ਤੋਂ ਇਿ ਨੂੰਿ 17ਵੀ ਦਿੀ ਦੇ ਅੰਿਤ ਦਾ ਅਨੁਮਾਸਨਆ ਸਗਆ ਿੈ। ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਿ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ 1863 ਈਿਵੀ ਵ ੱਿਚ ਆ ਕੇ ਇਿਨੂੰਿ ਪ੍ੰਜਾਬੀ ਰੰਿਗ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ –

ਮੁਲਕਾਂ ਥੀ ਮੰਿਗਵਾ ਸਕਤਾਬਾਂ, ਬਾਤ ਤਮਾਮੀ ਲੋੜੀ।

ਚੌਂਿ ਸਕਤਾਬਾਂ ਦੀ ਤੱਿਕ ਸ਼ਾਦਿੀ, ਸਕਿ ਸਿੰਦੀ ਕਰ ਜੋੜੀ।

ਇਿ ਸਿੰਦੀ ਵ ੱਿਚ ਮਤਲਬ ਬਿੁਤੇ, ਜੇਿਾ ਜਗ ਕੋਈ ਚਾਿੇ।

ਪ੍ਾਵੇ ਰੱਿਬ ਕਬੂਲ ਮੁਿੰਮਿਦ, ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਦਰਗਾਿੇ। (5)

ਇਿਨਾਂ ਚਾਰ ਸਕਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਸਨਸ਼ਸਚਤਤਾ ਨਾਲ਼ ਆਿਣਾ ਔਿਾ ਿੈ। ਸਿੰਦੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਮਾਅਨਾ ਪ੍ੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਿੈ। ਪ੍ਸਿਲੋਂ ਪ੍ਸਿਲ ਪ੍ੰਜਾਬੀ ਨੂੰਿ ਿੀ ਸਿੰਦਵੀ ਆਿ ਸਦੱਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਿੀ। ਮੀਆਂ ਿਸਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਸਿਲਾਂ ਇਿ ਸਕੱਿੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਿੋਰ ਗਵਾਿੀ ਨਿੀਂ ਸਮਲਦੀ ਅਤੇ ਉਿਨਾਂ ਚਾਰ ਸਕਤਾਬਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਥਿੁ ਨਿੀਂ ਸਜਨਿਾਂ ਦਾ ਸਜ਼ਕਰ ਉਿ ਕਰ ਰਿੇ ਨਿ। ਿੋ ਪ੍ੰਜਾਬੀ, ਸਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵ ੱਿਚ ਇਿਦੀ ਕੋਈ ਦੱਿਿ ਨਾ ਪ੍ੈਂਦੀ ਿੋਣ ਕਰਕੇ ਇਿ ਸਕੱਿੇ ਨੂੰਿ ਿਿਡੇ ਤੱਿਕ ਪ੍ੁਿੰਚਾਉਣ ਦਾ ਸਿਿਰਾ ਮੀਆਂ ਿਸਿਬ ਸਿਰ ਜਾਂਦਾ ਿੈ। ਪ੍ਰ ਦੂਜੇ ਪ੍ਾਿੇ ਧਰਮ ਪ੍ਾਲ

ਸਗਿਲ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ਼ ਆਦਿੇ ਨਿ ਸਕ ਉਨਿਾਂ ਗਿਮਿਣੇ ਇਿ ਸਕੌਿ ਦਾ ਫ਼ਾਰਗੀ ਅਿਰਿਾਂ ਵ ਿਚ ਛਸਪ੍ਆ 'ਫ਼ਿ ਮਲੂਕ' ਿ ਸਜਦਾ ਲੇਕਿ ਦਾਇਮ ਇਕਬਾਲ ਕਾਦਰੀ ਵਾ੍ਿ ਿ। ਉਨਿਾਂ ਇਿ ਸਕੌਿਿ ਮੀਆਂ ਗਿਬਿ ਤੋ ਿ ਗਿਲ ਬਾਅਦ ਸਲਸਆਿ ਿ। ਦਾਇਮ ਇਕਬਾਲ ਕਾਦਰੀ ਵਾ੍ਿ ਦੌਿਦੇ ਨਿ ਸਕ ਭਿ ਤੋਂ ਪ੍ਸਲਿਾਂ ਇਿ ਸਕੌਿਿ ਅਸਮਿਦਯਾਰ ਨੇ ਸਲਸਆਿ ਸਫਰ ਅਰੂੜਾ ਰਾਇ, ਲੁਤਫ਼ ਅਲੀ ਬਾਿਵਲਪ੍ਰੀ ਅਤੇ ਸਫਰ ਬਾਿਵਲ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਿ ਸਕੌਿਿ ਮੀਆਂ ਮੁਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਿਰਿਾਂ ਸਲਸਆਿ।

"ਿਤੋਿ ਸਿਿਘ 'ਰਾਜ਼ੀ' ਨੇ ਇਿ ਸਕੌਿ ਦੇ ਚਾਰ ਫ਼ਾਰਗੀ ਰਿੋਤ ਸਗਣਾਏ ਨਿ। ਉਨਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮੁਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਨੀਿ ਸਦੱਿਤੇ, ਪ੍ਰ ਉਨਹਾਂ ਤੋਂ ਉਿ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਿਕਿਤ ਕੀਤਾ ਿ।.... ਫ਼ਿ ਮਲੂਕ ਤੇ ਬਦੀਅਉਲ ਜਮਾਲ ਦੀ ਗਾਥਾ ਕਵੀਆਂ ਵ ਿਚ ਬੁਿਤ ਲੋਕ-ਸਪ੍ਰਅ ਰਿੀ ਿ ਤੇ ਇਿ ਉੱਤੇ ਿਮੇ-ਿਮੇ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਿ। ਮੁਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਸਲਿਾਂ ਇਿ ਸਕੌਿਿ ਪ੍ਿਜਾਬੀ ਵ ਿਚ ਬਾਿਵਲਪ੍ਰ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਲੁਤਫ਼ ਅਲੀ ਬਾਿਵਲਪ੍ਰੀ ਵਲੋਂ 1781ਈ. ਵ ਿਚ ਅਤੇ ਉਿਦੇ ਸਪ੍ਛੋਂ ਮੌਲਵੀ ਅਮਿਦਯਾਰ ਮਰਾਲਵੀ (1768-1848) ਵਲੋਂ ਸਲਸਆਿ ਸਗਆ। ਇਿਨਾਂ ਦੋਿਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਸਲਿਾਂ ਗੌਿਵਾਿ ਨੇ ਦੌਿਣੀ ਵ ਿਚ ਇਿ ਸਕੌਿਿ 1625ਈ. ਵ ਿਚ ਰਸਚਆ।"6

ਇਿ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਿਜਾਬੀ ਦੇ ਗਿਰੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸਕੌਸਿਆਂ ਸਵਚੋਂ ਭਿ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਿ। ਇਿ ਦੋ-ਤੁਕੇ ਬੈਂਤਾਂ ਵ ਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸਕੌਸਿਆਂ ਸਵਚੋਂ ਇਿ ਸਕੌਿਿ 'ਯੂਫ਼ਿ ਜ਼ੁਲੈਿ' ਨਾਲ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਮੇਲ ਿਦਾ ਿ। ਸਮੱਿਥ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਿ ਰਚਨਾ ਲਈ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਨਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਪ੍ਣਾਈ ਿ। ਇਿਨੂੰ ਪ੍ਿਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਕਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵ ਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਿ। ਇਿ ਸਕੌਿ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ 'ਫ਼ਿਰ-ਉਲ-ਇਸ਼ਕ' ਿ। ਤਿੱਵੁਫ਼ ਤੇ ਫਕਰ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨਾਲ਼ (6)

ਰੱਿਬ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਫ਼ਿਰ, ਔਿ ਪ੍ੈਂਡੇ, ਸਦਰੜ ਸਵਸ਼ਵਾਿ, ਸਨਮਰਤਾ, ਮਿਾਜਕ ਗਿਲਾਤ ਦਾ ਕਿੀਕੀ ਮੰਜ਼ਿਰ ਅਤੇ ਅਸਿਿਿ ਅਤੇ ਵਲਵਸਲਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਕਿੀਕੀ ਦਾ ਬਾਖ਼ੂਬ ਸਚਤਰਣ ਕੀਤਾ ਸਗਆ ਿ।

ਇੱਕ ਪ੍ਾਿ ਸਜੱਥੇ ਵਣਾਂ ਜੰਗਲਾਂਮ ਿੂਿਰ ਜਾਨਵਰਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਦਸਰਆਵਾਂ, ਮਿੁੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਿੁੰਦਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਜ਼ਕਰ ਦੇ ਉੱਥੇ ਿੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ, ਮਿਾਜਕ ਰਿ ਰੀਤਾਂ ਅਤੇ ਵਸਮਿਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਸਵਸਿਤਰਤ ਵਰਣਨ ਿ। ਇਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਵਾਂ ਪ੍ਰੀਆਂ, ਸਜੰਨਿਾਂ ਭੂਤਾਂ, ਦੇਣ ਲੋਕ ਦੇ ਿਰਿ ਨਜ਼ਾਸਰਆਂ, ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਆਸਦ ਦਾ ਜੀਵੰਿਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਸਗਆ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤ ਿੁਦਾ ਿ।

ਸਜੱਥੇ ਇਿ ਵ ਿਚ ਉਪ੍ਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਨਿ ਉੱਥੇ ਿੀ ਕਥਾ ਰਿ ਦੀ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਿੋਈ ਿ। ਭਾਵੇਂ ਦੁਿਰਾਅ ਕਾਫ਼ੀ ਕੀਤਾ ਸਗਆ ਿ। ਕਵੀ ਸਕੌਿ ਵ ਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਸਖ਼ਿਰ ਪ੍ੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮਿੁੱਚਿਤਾ ਜ਼ਾਿਰ ਕਰਦਾ ਿ। ਸ਼ਾਇਰ ਮਲਕਾ-ਿਤੂਨ ਦਾ ਧਰਮ ਭੈਣ ਬਣ ਸ਼ਸਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਿਪ੍ਰੀ ਦੇ ਸਮਲਾਪ੍ ਲਈ ਕੀਤੀ ਚਾਰਾਜੋਈ ਨੂੰ ਸਵਿਤਰਤ ਸਬਆਨ ਕਰਦਾ ਿ। ਇਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਵੀ ਮਨੁਿੱਖੀ ਕਿੀਕਤ ਨਾਲ਼ ਗੜੁੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਵ ਰੂਪ੍ ਵ ਿਚ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ਼ ਭਰਪੂਰ ਟੂਕਾਂ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਿ ਅਤੇ ਮਨਮੋਿਕ ਸਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰਿਾਨੀ ਕਰਦਾ ਿ-

> ਬੋਲਣ ਖ਼ੁਸ਼ ਆਵਾਜ਼ ਤਮਾਮੀ, ਰੰਿਗ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ,
>
> ਇਕਨਾਂ ਕੂਕ ਉਚੇਰੀ ਆਿੀ, ਸਕਿਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਿੌਲੀ।

ਬੁਲਬੁਲ ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਬਾਿਰਾਂ ਬੋਲੇ ਖ਼ਿਨ ਜ਼ਿਾਰਾਂ,

ਕੈਦ ਿੋਈਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪ੍ਿੰਜਰੇ ਸਜਿਰੋਂ, ਕਰਦੀ ਿਿ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ। (7)

....

ਪ੍ਿੀਿੀ ਰੂਿ ਤੇ ਸਪ੍ਿੰਜਰ ਜੁੱਿੀ, ਬਿੰਗਲਾ ਦੁਨੀਆ ਿਿਨਾ,

ਬਾਗ਼ ਬਸਸ਼ਿਤ ਤੇ ਰੂਿ ਸ਼ਸਜ਼ਿਾਦਾ, ਯਾਰ ਲਕਾਇ ਯਗਾਨਾ।

ਪ੍ਿੀਿੀ ਵੇਿ ਸ਼ਸਜ਼ਿਾਦੇ ਤਾਈ ਸਮੱਠੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਜ਼ਬਾਨਾਂ,

ਿਿਰੇ ਬੁਿਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕਰ ਬੋਲੇ, ਸਫਸਰਆ ਨੇਕ ਜ਼ਮਾਨਾ। (8)

ਇਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੀਆਂ ਸਿਬਿ ਨੇ ਆਪ੍ਣੀਆਂ ਸਲਤਿਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਵਸ਼ੇ ਛੋਿੇ ਿਨ। ਸਜਨਿਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੂਫ਼ੀਆਨਾ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਖ਼ਾਿ ਥਾਂ ਿੈ। ਉਨਿਾਂ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਿਾਂ ਨੂੰ ਇਿੱਝ ਆਸਖਆ ਿੈ ਸਕ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਆਪ੍ਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਿਾਰ ਆਪ੍ਣੇ ਮਤਲਬ ਕੱਢ ਤਿੱਲੀ ਿਿ ਕਰਦੇ ਿਨ-

ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਸਮਝ ਲੈਣਗੇ, ਿਰ ਗੁਝਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਲੀ,

ਫੋਲ ਨਾ ਰਮਜ਼ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ਾ ਦੀੀ ਕੀਕਤ ਉਤਲੀ।

ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਅਲਿੋੂਫ਼ੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਫ਼ਰਾਖ਼ ਸਦਲ ਇਨਿਾਨ ਿਨ। ਉਨਿਾਂ ਸਜੱਥੇ ਇਲਿਾਮੀ ਪ੍ੀਰਾਂ-ਪ੍ੈਗੰਬਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਥਿਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਿੈ ਉੱਥੇ ਉਨਿਾਂ ਆਪ੍ਣੇ ਸਬੰਬਿ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਿੰਦੂ ਸਮਸਥਿਾਿ ਸਵਚੋਂ ਵੀ ਚੁਣੇ

ਿਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਠਾਕਰ ਪੂਜਾ, ਰਾਮ, ਸ਼ਾਮ, ਕਾਨਿ ਆਸਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨਿਾਂ ਗਿੀਨ ਅਰਥ ਸਿੰਚਾਰ ਲਈ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੀਤੀ ਿੈ। ਉਿ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪ੍ੈ ਕੇ ਿਿੱਚੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲ਼ੇ ਮੁਰੀਦ ਿਨ। ਉਨਿਾਂ ਆਪ੍ਣੇ ਸਕੱਿੇ ਵਿੱਚ ਸਵਆਿ ਵੇਲ਼ੇ ਸਮਿਰ, ਬਰਾਿਮਣ ਤੇ ਪ੍ਿੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ੋਥੀਆਂ ਫੋਲਦੇ ਵੀ ਸਵਖਾਇਆ ਿੈ ਜੋ ਪ੍ਿੰਜਾਬ ਦੇ ਿਾਝੇ ਿਿਭਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਲਿਾਇਕ ਿਨ-

ਸਮਸ਼ਰ ਬਰਾਿਮਣ ਪ੍ਿੰਡਤ ਫੋਲਣ ਸ਼ਾਤਿਰਾਨ ਤੋ ਪ੍ੋਥੀ,

ਆਿ ਮੁਿੰਮਦ ਇਸ਼ਕ ਕਚਸਿਰੀ ਿਭਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲਿ ਥੋਥੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਬਿ ਬਾਰੇ ਗੱਲਿ ਕਰਸਦਆਂ ਕਵੀ ਆਿਦਾ ਿੈ:-

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅੰਦਿਰ, ਬਾਤ ਕਿੀ ਯਕ ਰਿੰਗੀ

ਵਿਿਇਆ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਨਾਿੀ ਰੀਸਤ ਜਿਨ ਦੀ ਚਿੰਗੀ। (9)

ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਭਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿਲੇ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਨਿ। ਮੀਆਂ ਸਿਬਿ ਜੀ ਆਪ੍ਣੇ ਸਕੌਂ ਵ ੱਚ ਦਰਜਨਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਸਦੱਤੀਆਂ ਨਿ। ਪੰਜਾਬੀ ਵ ੱਚ ਠੇਠ ਰਚਨਕਾਰੀ ਉਨਿਾਂ ਦਾ ਗਿਲ ੈ। ਸਜੱਥੇ ਉਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸਬੰਬ ਠੋਂ, ਰਿਥਕ ਅਤੇ ਬਿ-ਪ੍ੀਂ ਰੂਪ੍ ਵ ੱਚ ਵਰਤਦੇ ਨਿ ਉੱਥੇ ੀ ਉਨਿਾਂ ਆਪ੍ਣੇ ਸਕੱਸਿਆਂ ਵ ੱਚ ਪ੍ਾਤਰਾਂ ਅਨੁਿਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਿਰਤਾ ਅਤੇ ਸਵਲੱਣਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ ਕੀਤੀ ੈ। ਉਨਿਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ੈ। ਉਨਿਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਠੇਠ, ਟਕਿਾਲੀ, ਰਿਲ ਅਤੇ ੀ ਪੰਜਾਬੀ ੈ। ਉਨਿਾਂ ਤਿੱਵੁਫ਼ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਸਜਵੇਂ ਫ਼ਨਾਸਫਲ ਸ਼ੇਖ਼ (ਗੁਰੂ ਵ ੱਚ ਲੀਨ ੋਣਾ), ਫ਼ਨਾਸਫਲ ਰਿੂਲ (ਮੁਿੰਮਦ ਰਿੂਲ ਸਿਬਿ ਵ ੱਚ ਲੀਨ ੋਣਾ), ਫ਼ਨਾਸਫੱਲਾ (ਰੱਬ ਵ ੱਚ ਅਭੇਦ ੋਣਾ) ਆਸਦ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਦੱਤੇ ਨਿ।

ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਕਿਾਰ ਰਚਨਾ 'ਿੈਫ਼ੁਲ ਮਲੂਕ' ੀ ੈ। ਇਿ ਸਕੱਿਾਂ ਉਨਿਾਂ 33 ਿਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵ ੱਚ ਿੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਉਨਿਾਂ ਦੀ ਇਿੀ ਇਕੱਲੀ ਰਚਨਾ ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਤਿ ਨੂੰ ਸਦੱਤਾ ਵੱਡਾ ਤੋਫ਼ਾ ਸਗਸਣਆ ਜਾ ਿਕਦਾ ੈ। ਇਿਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬੈਂਤ 9128 ਨਿ ਸਜਨਿਾਂ ਵ ੱਚ ਮਗਰੋਂ ਿੋਧ ਕਰਕੇ ੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਇਿਨਿਾਂ ਦੀ ਸਗਣਤੀ 9190 ਤੱਕ ਪ੍ੁੱਜ ਗਈ ੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਿਰੱਥਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਇਿੀ ਸਕੱਿ ਨਿ ਸਜਨਿਾਂ ਤੋਂ ਿਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਯਕੀਨ ੁੰਦਾ ੈ। ਮੰਸਨਆ ਜਾਂਦਾ ੈ ਸਕ ਉਨਿਾਂ ਦੇ ੱਥ ਵ ੱਚ ਇੰਨੀ ਬਸਰਕਿ ਆ ਗਈ ੀ ਸਕ ਜੇ ਉਿ ਖ਼ਤ ਵੀ ਸਲਖਦੇ ਤਾਂ ਸਸ਼ਅਰਾਂ ਵ ੱਚ ੀ ਸਲਿੇ ਜਾਂਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ੈ ਸਕ ਉਨਿਾਂ ਨੂੰ ਆਪ੍ਣੀਆਂ ਸਲਖ਼ਤਾਂ ਵ ੱਚ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਅਤੇ ਦੁਿਰਾਓ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਿੀਦਾ ੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨਿਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਸਕਿੇ ਪ੍ੱਖੋਂ ਵੀ ਊਣਾ ਨਿੀਂ ੈ। ਉਨਿਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨਿਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਖ਼ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬਣਦੀ ਥਾਂ ਨਿੀਂ ਸਮਲੀ। ਉਰਦੂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਆਲੋਚਕਾਂ ਉਨਿਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਸਿਤਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰ ਇਿ ਸਰਣ ਉਦੋਂ ਉੱਤਸਰਆ ਜਾਪ੍ਦਾ ੈ ਜਦੋਂ ਪ੍ਾਸਕਸਤਾਨੀ ਲਸਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਦਬਕਾਰਾਂ ਨੇ ਿੰਭਲਾਂ ਕਰ .

'ਵਾਸਰਿ ਸ਼ਾਿ' ਰਿਾਲੇ ਦਾ 'ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼' ਸਵਸ਼ੇਸ਼ ਨੰਬਰ ਕੱਸਢਆ। ਉਨਿਾਂ ਇਿ ਕਾਰਜ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਲੇਿ ਸਲਖਵਾਏ, ਸਚੱਠੀਆਂ ਸਲਖੀਆਂ, ਇੰਟਰਸਵਊ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ੁਰਾਣੀਆਂ ਸਲਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਮੁਤਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਲਖ਼ਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲਸਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵ ੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ੀ ਐੱਮ. ਸਫਲ ਅਤੇ ਪ੍ੀਐੱਚ.ਡੀ ਪ੍ੱਧਰ ਦੀਆਂ ੋਜਾਂ ੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਨਿ ਅਤੇ ੁਣ ਵੀ ਅਸਜਿਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ੈ। ਚੜਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲ਼ੇ ਉਨਿਾਂ ਨੂੰ ਉਿ ਬਣਦਾ ਮਾਣ ਸਿਤਕਾਰ ਨਿੀਂ ਦੇ ਕਿੇ ਸਜਦੇ ਉਿ ਿੱਕਦਾਰ ਨਿ ਅਤੇ ਇਿ ਮਾਮਲੇ ਵ ੱਚ ਲਸਿੰਦੇ ਵਾਸਲ਼ਆਂ ਬਾਜ਼ੀ ਮਾਰੀ ੈ। ਮੀਆਂ ਮੁਿੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਇੰਤਕਾਲ 31 ਜਨਵਰੀ, 1907 ਨੂੰ ੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨਿਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਖ਼ੜੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਵੱਚ ਬਣੀ ੋਈ ੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਨਿਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਚੜਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲ਼ੇ ਸਵਿਾਰ ਗਏ ੋਣ ਪ੍ਰ ਲਸਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲ਼ੇ ਉਨਿਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵ ੱਚ ੁਣ ਵੀ ਉਰਿ ਮਨਾਉਂਦੇ ਨਿ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ.), **ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ**, ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ਼ ਆਰਟ ਕਲਚਰ ਐਂਡ ਲੈਂਗਵੇਜਜ਼, ਜੰਮੂ, 1981, ਪੰ-1

2. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ-2

3. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ-16

4. ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਚੌਧਰੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਖਾਂ (ਸੰਪਾ.), ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤ (ਲਿਪੀ.), **ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਤਜ਼ਕਰਾ**, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2013, ਪੰਨਾ-238

5. ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਰਚਿਤ, ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), **ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ਼ ਮਲੂਕ**, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1992, ਪੰ-79

6 ਓਹੀ, ਪੰ-41

7 ਓਹੀ, ਪੰਨਾ-223

8 ਓਹੀ, ਪੰਨਾ-225

9 ਓਹੀ, ਪੰਨਾ-99